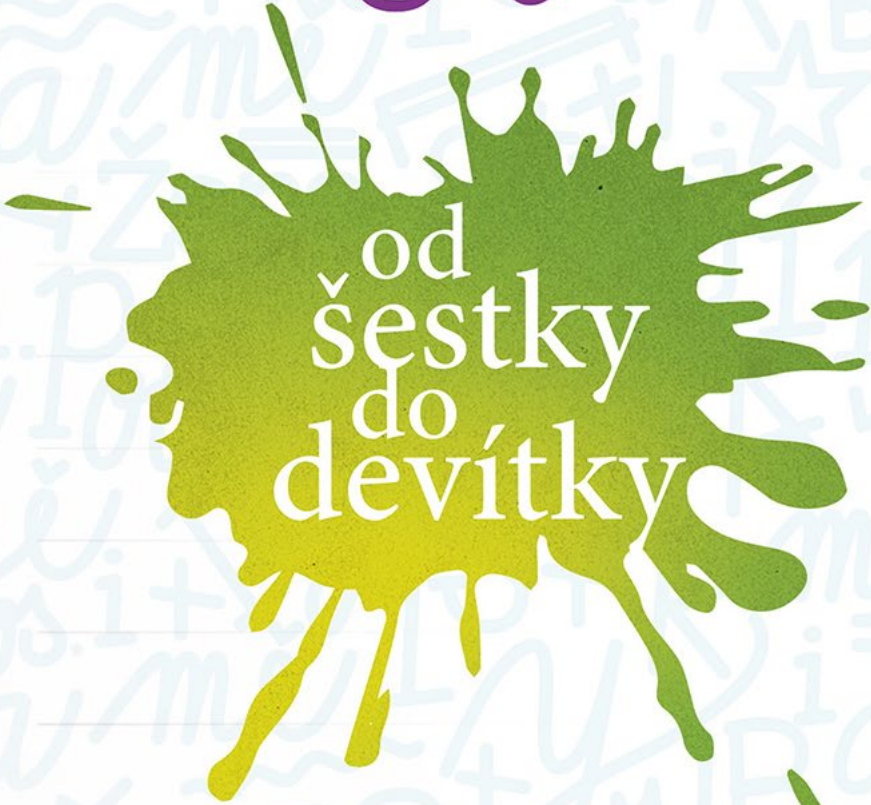

Přehled učiva stručně a jasně!

Alena Papoušková

Český jazyk

od
šestky
do
devítky

FRAGMENT

Český jazyk od šestky do devítky

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

FRAGMENT

Alena Papoušková
Český jazyk od šestky do devítky – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

Český jazyk

od
šestky
do
devítky

Alena Papoušková

FRAGMENT

Předmluva

Milí čtenáři,

máte před sebou příručku českého jazyka z řady **Český jazyk od šestky do devítky**. Je určena převážně žákům 2. stupně základní školy a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. Učivo podává jednoduše, srozumitelně a přehledně; látka je vždy vysvětlena názorně, na příkladech.

Obsah není řazen podle ročníků, protože rozložení učiva českého jazyka na různých školách se v současnosti může značně lišit. Přehled je uspořádán do oddílů podle jednotlivých jazykových disciplín, obsahuje tedy kapitoly o zvukové stránce jazyka, pravopisu, kapitoly z nauky o slovní zásobě, z tvarosloví, větné skladby a další. Příručka shrnuje učivo základní, ale pro úplnost jsou do textu začleněny i jevy, které dnes většinou bývají považovány za okrajové, jako např. přechodníky či slovesné třídy a vzory.

Celou učebnicí vás bude provázet moudrá sova.

Sovička s ukazovátkem upozorňuje na důležitá základní jazyková pravidla.

Sovička, které se právě rozsvítilo, uvádí a vysvětluje různá úskalí češtiny a jevy, ve kterých se nejčastěji chybí.

Sovička s knihou přináší podrobnější informace, zajímavosti, rozšiřující učivo.

Zda jste vysvětlovanou látku správně pochopili a zda dokážete nabyté vědomosti aplikovat, si můžete ověřit při řešení úloh z čtyřdílné sady cvičebnic nakladatelství Fragment **Český jazyk od šestky do devítky**, která tvoří s touto učebnicí jeden celek. Nebo můžete naopak začít s procvičováním češtiny v cvičebnici a příručku použít jako nápovědu, kdybyste si s některým úkolem nevěděli rady.

Nezapomeňte, že jsou vám k dispozici také základní jazykové příručky, tedy Pravidla českého pravopisu, Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost či Stručná mluvnice česká, a že nejlépe si češtinu vytříbíte četbou.

Přeji vám hodně úspěchů ve studiu!

autorka

OBSAH

ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA	7
Samohlásky	7
Souhlásky	7
Vztah mezi zvukovou a grafickou stránkou jazyka	8
• Rozdíly mezi zvukovou a grafickou podobou jazyka	8
• Výslovnost	9
ČEŠTINA MEZI JAZYKY SVĚTA	12
ČEŠTINA JAKO SLOVANSKÝ JAZYK	13
ZÁKLADNÍ PRAVIDLA PRAVOPISU	14
Psaní ú/ů	14
Psaní hláskových skupin bě, pě, vě	14
Psaní hláskových skupin mě, mně	14
Psaní předpon a předložek s/z	15
Psaní zdvojených souhlásek	17
Vyjmenovaná slova	18
Psaní velkých písmen	21
Shoda přísudku s podmětem	24
Čárka ve větě jednoduché	26
STAVBA SLOVA	28
SLOVNÍ ZÁSoba A JEJÍ ZMĚNY	31
Tvoření slov	31
• Odvozování	31
• Skládání	33
• Zkracování	34
• Přejímání slov z cizích jazyků	36
• Tvoření víceslovných a jednoslovných pojmenování	37
Slohové rozvrstvení slovní zásoby	40
Význam slov	42
• Homonyma	43
• Synonyma	44
• Antonyma	44

TVAROSLOVÍ	45
I. Ohebné slovní druhy	45
• Podstatná jména	46
• Přídavná jména	58
• Zájmena	64
• Číslovky	70
• Slovesa	73
II. Neohebné slovní druhy	84
• Příslovce	84
• Předložky	88
• Spojky	91
• Částice	94
• Citoslovce	95
VĚTNÁ SKLADBA	96
Větné členy	96
Věty jednočlenné a dvojčlenné	97
Přísudek	97
Podmět	99
Předmět	100
Přísluvečné určení	101
Přívlastek	103
Doplněk	105
Věta jednoduchá a souvětí	106
Souvětí podřadné	107
• Druhy vedlejších vět	107
Souřadnost	113
Zvláštnosti větné stavby	115
RŮZNÉ JEVY	118
Modalita	118
• Věty podle postoje mluvčího	118
Zápor	120
Slovosled	121
Přímá řeč	122
LITERATURA	125

ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA

Nauka o zvukové stránce jazyka = **fonetika**

Nejmenší zvuková jednotka, kterou rozeznáváme v mluvené řeči = **slabika**

Nejmenší stavební jednotka zvukové stránky jazyka = **hláska**

Hlávky dělíme na **samohlávky** (vokály) a **souhlávky** (konsonanty).

Samohlávky

- Samohlávky jsou **tóny** (tzn. můžeme je zpívat).
- Rozlišujeme **krátké** (i, e, a, o, u) a **dlouhé** (í, é, á, ó, ú) samohlávky.
- Samohlávky tvoří základ slabiky (tzn. jsou **slabikotvorné**).
- Dvě samohlávky vedle sebe v jedné slabice tvoří **dvojhlávku**; v češtině se můžeme setkat s dvojhlávkou ou a dvojhlávkami au, eu (pouze ve slovech cizího původu).
Příklady: *mouka, kouzlo, papoušek, auto, aukce, skaut, euro, euforie, leukoplast*

Ve slovech jako např. *doučování, pousmát se, naučit se, zaujmout, neuspět* nejde o dvojhlávky, protože hlávky o/u, a/u, e/u nejsou součástí jedné slabiky.

Souhlávky

- Souhlávky jsou **šumy**.
- Rozlišujeme znělé a neznělé souhlávky:
 - **znělé**
Při výslovnosti hlasivky kmitají.
 - m, n, ň, b, d, d', g, v, z, ž, h, r, l, j, (ř, ž, ž, y)
 - **neznělé**
Při výslovnosti hlasivky nekmitají.
 - p, t, t', k, c, č, f, s, š, (ch)
- Dále rozlišujeme souhlávky nosové a ústní.
nosové
 - Při výslovnosti prochází proud vzduchu nejen ústy, ale i nosem.
 - m, ň, n, ň, ň
 - (V některých jazycích se vyskytují i nosové samohlávky, např. v polštině – ą, ę.)
- Některé souhlávky tvoří znělostní páry – tzn. dvě souhlávky, které se vyslovují stejným způsobem, na stejném místě a liší se pouze tím, zda se při jejich výslovnosti zapojují hlasivky, či ne.

znělé	b	v	d	d'	z	ž	g
neznělé	p	f	t	t'	s	š	k

- Souhlásky znělé, které netvoří znělostní pár (tzn. nemají znělostní protějšek), se nazývají **jedinečné**.
 - *r, l, m, n, ň, j*
- Hlávka ř se ve znělém okolí (tj. na začátku slova před samohláskou, vedle znělé souhlásky, mezi samohláskami) vyslovuje zněle (např. ve slovech *řeka, ořech*), v neznělém okolí (tj. po neznělé souhlásce, na konci slova) se vyslovuje nezněle (např. ve slovech *příběh, keř*).
- Hlávky h a ch tvoří pravý znělostní pár, nevyslovují se stejně a na stejném místě.
- Hlávky c a č tvoří znělostní pár s hláskami z a ž, pro ně ale v abecedě nemáme odpovídající písmeno. Hlávky z a ž vyslovujeme např. ve slovech *podzim, džbán*.
- Souhlásky r, l výjimečně m mohou být slabikotvorné jako samohlásky.
Příklady: *krk, brko, plž, doplnit, sedm, osm*

Vztah mezi zvukovou a grafickou stránkou jazyka

Nejmenší jednotka grafické (psané) stránky jazyka = **písmeno**

Abeceda češtiny se skládá z **34 písmen**:

a, b, c, č, d, ě, e, f, g, h, ch, i, j, k, l, m, n, ň, o, p, q, r, ř, s, š, t, ť, u, v, w, x, y, z, ž

- Písmena q, w, x nejsou českého původu, vyskytují se pouze ve slovech přejatých.
- Ch je tzv. spřežka; ch považujeme za jedno písmeno, i když původně složené ze dvou znaků. Jde o pozůstatek staršího typu pravopisu (spřežkového). V abecedě češtiny se vyskytuje pouze jedna spřežka, ale např. polština dodnes využívá spřežkový pravopis.
- Dále rozlišujeme dlouhé samohlásky á, é, í, ý, ó, ú, také ě a ů.
 - ů se vyvinulo z ou; píšeme ho na začátku slova, po předponě či na začátku druhé části složeniny;

Příklady: *úhel, únava, neúnavný, trojúhelník*

- ů vzniklo historicky z uo, píše se uprostřed slova, tedy v kořeni slova, který začíná souhláskou;

Příklady: *kůň, vůbec, důlek*

V češtině se mluvená řeč a její grafický zápis příliš neliší na rozdíl od jiných jazyků, jako je např. angličtina nebo francouzština; zjednodušeně – píšeme, jak slyšíme.

V případech, kdy se mluvená a psaná podoba slov liší, využíváme pravidel českého pravopisu. Např. se učíme, kdy psát i nebo y, protože ve výslovnosti se měkké i a tvrdé y nerozlišuje.

Rozdíly mezi zvukovou a grafickou podobou jazyka

Výslovnost zapisujeme do hranatých závorek [].

Pro zápis výslovnosti používáme malá tiskací písmena, popř. další symboly, velká písmena se v hranatých závorkách nerozlišují.

- Délka samohlásek se označuje čárkou nad samohláskou nebo dvěma tečkami za samohláskou.

Příklady zápisu: *á = [á] nebo [a:], úl = [úl] nebo [u:l], důl = [dúl] nebo [du:l]*

- Ve výslovnosti nerozlišujeme *i* a *y*, tedy:
ty = [ti], ti = [ti], mi = [mi], my = [mi]
- *ě* je písmeno, nikoli hláska, tedy:
mě = [m^hne], mně = [m^hne], pět = [pjet], věc = [vjec], Alžběta = [alžbjeta]
- Pro spřežku *ch* používáme znak *x*, tedy například.:
duch = [dux]
- Písmeno *x* vyslovujeme [ks]/[iks], tedy například:
Felix = [feliks]
- Dvojitě *w* se ve výslovnosti neliší od jednoduchého *v*, tedy například:
kiwi = [kivi]
- Skupinu hlásek *dž* vyslovujeme jako [ʒ] a *dž* jako [ʒ], tedy například:
podzim = [poʒim], džbán = [ʒba:n], džus = [ʒus]
- Hlásku *n* před *g* a *k* vyslovujeme jako tzv. zadní [ŋ], tedy například:
banka = [baŋka], mango = [maŋgo]

Výslovnost

Znělost

Vyskytují-li se vedle sebe ve slově dvě souhlásky, z nichž jedna je znělá a jedna neznělá, vyslovují se obě zněle, popř. obě nezněle. Tento jev nazýváme **spodoba znělosti**.

- Zpravidla hláska následující (druhá) ovlivňuje výslovnost hlásky předcházející (první).

Příklady: kdo = [gdo] znělé *d* ovlivňuje výslovnost *k* → [g]
 sbor = [zbor] znělé *b* ovlivňuje výslovnost *s* → [z]
 nůžky = [nu:ški] neznělé *k* ovlivňuje výslovnost *ž* → [š]
 všichni = [fšixni] neznělé *š* ovlivňuje výslovnost *v* → [f]

- U souhláskové skupiny *sh* naopak první hláska ovlivňuje výslovnost následující hlásky.

Příklady: shoda = [sxoda] neznělé *s* ovlivňuje výslovnost *h* → [x]
 shledání = [sxleda:ni:] neznělé *s* ovlivňuje výslovnost *h* → [x]
 na shledanou = [nasxledanou] neznělé *s* ovlivňuje výslovnost *h* → [x]

- V případě souhláskové skupiny *sh* je však výslovnost, kdy následující hláska ovlivňuje předchozí, také spisovná.

Příklady: shoda = [zhoda] znělé *h* ovlivňuje výslovnost *s* → [z]
 na shledanou = [nazhledanou] znělé *h* ovlivňuje výslovnost *s* → [z]

- Před jedinečnými (nepárovými) hláskami ke spodobě znělosti nedochází, výslovnost znělé či neznělé hlásky zde rozlišuje význam slova.

Příklady: směna = [sm ^h neha]	změna = [zm ^h neha]
snít = [s ^h ni:t]	znít = [z ^h ni:t]
sjednat = [s ^h jednat]	zjednat = [z ^h jednat]
prát = [pra:t]	brát = [bra:t]

Jestliže znělá souhláska stojí na konci slova před pauzou, dochází k tzv. **ztrátě znělosti**.

Příklady: *plod* = [plot] výslovnost je tedy stejná jako u slova *plot*
lov = [lof], *holub* = [holup], *hráz* = [hra:s], *nůž* = [nu:š], *bud'* = [butʃ]

Výslovnost souhláskových skupin

- V souhláskových skupinách se většinou vyslovují všechny hlásky, redukovaná výslovnost není spisovná.

Příklady: *který* = [kteri:], nikoliv [keri:]
hřebík = [hřebí:k], nikoliv [řebi:k]
jablko = [jablko], nikoliv [japko]
jméno = [jme:no], nikoliv [me:no]
oddíl = [oddi:l], nikoliv [odī:l]
pražský = [prašski:], nikoliv [praski:]

- V přítomných tvarech slovesa *být* je spisovná výslovnost s *j* i bez *j*.

Příklady: *jsem* = [jsem] i [sem] *jsi* = [jsi] i [si]

- Stojí-li vedle sebe ve slově dvě stejné souhlásky, vyslovujeme obě, pokud výslovnost rozlišuje význam slova.

Příklady: *racci* = [racci], ale *raci* = [raci]
nejjistější = [nejjistejší:], ale *nejistější* = [nejistejší:]

- Pokud výslovnost nemá vliv na význam slova, vyslovujeme v dvojici stejných souhlásek zpravidla pouze jednu.

Příklady: *kamenný* = [kameni:] *Anna* = [ana]
měkký = [mňeki:]

- V tvarech rozkazovacího způsobu se zakončením na *-me* spisovně vyslovujeme obě hlásky.

Příklady: *oznamme* = [oznamme]
uvědomme si = [uvjedommesi]

- Na hranici dvou částí složeniny je doporučeno vyslovovat obě hlásky.

Příklad: *půllitr* = [pu:llitr]

Výslovnost samohlásek

Redukovaná výslovnost i jakékoliv odchylky v délce samohlásek (krácení nebo dloužení) nejsou v češtině spisovné. Ke krácení samohlásek dochází často při nedbalé výslovnosti nebo v nářečí, dloužení samohlásek je typické pro citově zabarvený projev.

Příklady: *vidím* = [vidi:m], *nikoliv* [vidim]
nevím = [nevi:m], *nikoliv* [nevim]
ano = [ano], *nikoliv* [a:no] *ani* [ano:]

Slovní přízvuk

Rozložení přízvuků v řeči spoluvytváří její melodický průběh, neboli **intonaci**. Přízvuk a melodie (tj. průběh výšky tónu) dodává každému jazyku specifický ráz. Pro češtinu je typický **přízvuk na první slabice ve slově**, ale např. ve francouzštině převažuje přízvuk na poslední slabice slova, v polštině na předposlední apod.

Některá slova nemají v mluveném projevu vlastní přízvuk, vyslovují se dohromady s vedlejším slovem, tvoří s ním jeden přízvukový celek, tzv. **takt**. Rozlišujeme příklonky a předklonky. **Příklonky** tvoří jeden přízvukový takt se slovem předcházejícím, **předklonky** tvoří přízvukový takt se slovem následujícím.

- neslabičné předložky = předklonky

Příklady: *v lese* = [ˈvlese], *k lesu* [ˈklesu]

- krátké tvary zájmen (*mi, ti, tě, ho, si, se, ...*) = příklonky

Příklady: *Dej mi to.* = [ˈdejmito]
Mám tě rád. = [ˈma:mte ˈra:t]
Jak se máš? = [ˈjakse ˈma:š]

- krátké tvary slovesa *být* (*bych, by, jsem, jsi, je, ...*) = příklonky

Příklady: *Dnes je hezky.* = [ˈdnesje ˈheski]
To by se nestihlo. = [ˈtobise ˈnestihlo]

ČEŠTINA MEZI JAZYKY SVĚTA

V současnosti rozeznáváme na světě přibližně **13 jazykových rodin**, ty se dále dělí na **jazykové skupiny a podskupiny**. Jazykové rodiny i skupiny sdružují jazyky vývojově příbuzné.

Většina jazyků Evropy se řadí do **indoevropské jazykové rodiny**. Výjimku tvoří *estonština*, *finština* a *maďarština*, to jsou ugrofinské jazyky z **uralské jazykové rodiny**, a *turečtina* z **altajské jazykové rodiny**.

Čeština patří do **indoevropské jazykové rodiny**, do skupiny jazyků **slovanských**, konkrétně **západoslovanských** (spolu se *slovenštinou*, *polštinou* a *lužickou srbštinou*).

Pro ilustraci uvádíme některé skupiny a podskupiny indoevropských jazyků.

- **germánské jazyky**
 - západní – např. *angličtina*, *němčina*, *holandština*
 - severní – *dánština*, *norština*, *švédština*, *islandština*
- **románské jazyky**
např. *francouzština*, *španělština*, *portugalština*, *italština*, *rumunština*
- **baltské jazyky**
lotyština, *litevština*
- **indoíránské jazyky**
např. *hindština*, *romština*
- **slovanské jazyky**

ČEŠTINA JAKO SLOVANSKÝ JAZYK

Slovanské jazyky dělíme na tři skupiny:

- **západoslovanské jazyky**
čeština, slovenština, polština, lužická srbština
- **východoslovanské jazyky**
ruština, běloruština, ukrajinština
- **jihoslovanské jazyky**
slovinština, chorvatština, srbština, makedonština, bulharština, (bosenština, černohorština)

Západoslovanské jazyky používají k zápisu **latinku**, východoslovanské jazyky se zapisují azbukou. Z jihoslovanských jazyků používají **azbuku** (cyrilici) *srbština, makedonština a bulharština*.

Lužická srbština je vymírající jazyk. Dělí se na horní (v okolí Budyšina) a dolní (v okolí Chotěbuze). Mluvníci tohoto jazyka jsou potomci Polabských Slovanů.

Jazyky vývojově nejbližší češtině jsou **slovenština a polština**.

- **slovenština**
Hláskové rozdíly, jimiž se slovenština odlišuje od češtiny:
 - slovenština nemá hlásku *ř*
 - má samohlásku *ô* – např. ve slově *kôň* [kuoň]
 - slovenština má měkké *l'* – např. ve slově *klúč*
 - slovenština má dvojhlásky *ie, ia, iu* – např. ve slovech *niešť, piatok, paniu*
 - slovenština má hlásku *ä* (tzv. široké *e*) – např. ve slově *mäso*
 - slovenština nepoužívá *ě* – slabiky *de, te, ne* čteme zpravidla [de, te, ne], např. ve slově *nebolo* [něbolo]
- **polština**
Rysy polštiny ve srovnání s češtinou:
 - polština používá tzv. spřežkový pravopis – např. *rz* = *ř*
 - polština používá tzv. tvrdé *ł* – např. ve slově *małowane* [mauovane]
 - polština častěji než čeština používá *w*
 - polština má nosové samohlásky – např. ve slově *wewnątrz* (tj. vevnitř)
 - polština má více druhů sykavek než čeština – např. *ż, ź, ś*